

МАРІЯ ГРІНЧЕНКО – ПЕРЕКЛАДАЧКА ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ: АДАПТАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ В ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ТВОРЧОСТІ

На сучасному книговидавничому ринку катастрофічно бракує якісної (і щодо змісту й текстового опрацювання, і щодо художньо-технічного втілення) дитячої книги. Автори, художники, видавці часто необізнані з лінгводидактичними та психологічними засадами процесу текстотворення для дітей, не розуміють сутності дитячого світосприймання, не відчують потреб і прагнень сучасної дитини, не завжди вміють творчо підходити до редакційно-видавничого втілення авторської праці тощо.

Видавці і редактори дитячої книги нерідко просто тиражують давно створену продукцію, не обтяжуючи себе опрацюванням і зовнішнього оформлення, і “внутрішніх” характеристик – стосовно подання фактичного матеріалу, удосконалення композиції та унаочнення її вдалою рубрикацією, мовно-стилістичного вираження, – тобто всіх тих аспектів, які з часом – відповідно до нових реалій навколишнього світу і зацікавлень (та й можливостей) читацької аудиторії – неодмінно потребують хоча б часткової адаптації.

Передовсім це стосується іншомовних творів для дітей – особливо так званої класики, яку – через “вічність” тем, професійно опрацьованих і втілених у найвдалішій формі – читає не одне покоління.

Навіть якщо не згадувати про новітні вимоги, кілька перекладів того самого оригіналу завжди бажані, бо, на відміну від першотвору, єдиного і неповторного, кожен переклад лише наближено відтворює смислово-образну систему оригіналу – “всю допустиму суму прочитань тексту ні один переклад, ні один науковий аналіз, ні одна інтерпретація не дають” [цит. за 3, С. 12]. У цьому контексті варто згадати про перекладні твори для дітей Марії Грінченко

– літераторки, громадської діячки, публіцистки, редакторки та видавця (дівоче прізвище – Гладиліна, найвідоміший і найчастіше використовуваний псевдонім – Марія Загірня), які із різних причин і досі залишаються поза увагою сучасних літераторів та видавців.

Перекладацька творчість письменниці потребує детального висвітлення і сучасного аналізу, бо найчастіше Марію Грінченко згадують лише як дружину відомого літератора, етнографа, перекладача, вчителя і культурного діяча Бориса Грінченка: саме в літературі, присвяченій його подвижницькій діяльності, і натрапляємо на більшість принагідних згадок про Марію Грінченко; дослідники чомусь оминають її багатогранну діяльність і переважно беруть до уваги лише результати її спільної з чоловіком праці. На сьогодні перекладацька робота літераторки висвітлена лише у книзі Лариси Неживої, присвяченій розглядові літературно-мистецьких і наукових пошуків Марії Грінченко [4].

Оскільки письменниця працювала вчителькою у сільських школах, досліджувала читацькі запити своїх сучасників і досконало знала, чого, як би ми висловилися зараз, бракує на книжковому ринку, вона бралася до перекладання і адаптування книг, що належали до одного з “найпроблемніших” тогочасних сегментів, – художньої і науково-популярної літератури для дітей. Перекладні твори Марії Грінченко витримували по кілька перевидань, що свідчило про їх популярність і запотребованість. На особливу

увагу заслуговують її переклади казок славетного данця Х.-К. Андерсена, які виходили і перевидавалися як збірками, так і окремими творами.

Для прикладу зупинімося на особливостях перекладу однієї відомої казки автора – “Соловейко”, – порівнявши у процесі аналізу переклад Марії Грінченко (у подальшому – (МГ), зроблений на початку ХХ століття (книга перекладених нею казок Г.К. Андерсена вийшла друком 1906 року) [1]; сучасний текст, типовий для наявних на ринку україномовних версій казок Г.К. Андерсена (надрукований 2003 року у харківському видавництві “МОСТ-Торнадо”; прізвище перекладача не зазначене) [6] (далі – (Т); і “заексплуатований”, класичний, так би мовити, переклад Оксани Іваненко (далі – (01) [2].

Передовсім зауважимо, що у процесі аналізу зважатимемо тільки на текстотворчі аспекти і не братимемо до уваги факторів, які є даниною певній епосі чи відображають історію розвитку мови. Наприклад, у (01) пропущені або перероблені ті місця у тексті, де звучать релігійні мотиви чи навіть просто звучать вигуки типу “О Господи!” (рибалка, наприклад, замість того, щоб сказати у зачудуванні красою природи “Боже, як добре!”, говорить “О! Як гарно!”); а у (МГ) трапляються лексеми, граматичні форми слів, конструкції і т. ін., які відповідають тогочасним правописним нормам і традиціям (наприклад: *садівничий, що-хвилини, сей, єсть, черево, умірати, кофе, ледві-ледві, сціляючий; стояло в книзі, любо було читати, соловейка посаджено на подушці, їм оповіщено, всі круг його – китайці*).

У літературній казці – до цього жанру і належить “Соловейко” – “за допомогою оригінальних образів, чарівно-фантастичних та алегоричних сюжетів, органічного поєднання елементів дійсності з вигадкою... вирішуються проблеми виховного, пізнавального та естетичного характеру” [5, 39]. Завдання особи, яка перекладає її іншою мовою, – передати (а не просто скалькувати) усіма засобами мови-переймача той комунікативно-пізнавально-повчально-естетичний потенціал, який заклав у тексті автор, не порушивши його самобутнього образного світу і відповідно вплинувши на особливого читача – дитину. До того ж не можна забувати про функціональну домінанту твору – слід знайти такі відповідники транслятемам, які б мали максимально тотожне за комунікативним ефектом як поняттєво-змістове, так і денотативне й конотативне “навантаження”. У цьому й полягає адекватність будь-якого перекладу.

Дія казки “Соловейко” розгортається у Китаї, в часи правління одного із всемогутніх і мудрих імператорів. Відповідно реалії, змальовані у тексті, екзотичні для маленького європейського читача. Читаємо у (Т): *“Народ послухав [соловейкового співу] і був таким задоволеним, якби напився чаю досхочу”* (С. 161). Проте навряд чи дитина, коли знайомиться з казками Г.К. Андерсена, вже знає про китайські традиції, звичаї і звички. Марія Грінченко виходить із ситуації просто: *“Народ послухав і був з того дуже радий, так ніби він до схочу напився чаю, – це ж зовсім таки по китайському”* (С. 11). У той же час вона не баналізує, не спрощує надмірно і не європеїзує у процесі перекладання китайських реалій, сприяючи пізнавальності тексту: імператор у неї так і “залишається” *імператором*, а не “стає”, наприклад, *царем*, як у інших варіантах тексту. До речі, наближені до правителя люди у неї є *царедворцями* (у (Т) – *придворні*): це слово влучніше за значенням і цікавіше за способом творення – воно, на нашу думку, сприяє “непомітному” засвоєнню законів рідної мови і виховує у дітей мовну чутливість.

Одне із завдань художньої літератури для дітей – “розвивати насамперед емоційну, чуттєву сферу особистості дитини, естетику її світосприйняття” [5, 37]. Емоційність, оцінність і – відповідно – певну авторову (у нашому випадку перекладачеву) “причетність” до викладу, “перейнятність” подіями у (МГ) забезпечує, зокрема, часте

вживання пестливих (із зменшувальними суфіксами) слів:

“ – Боже! Як же не знати солов'я!” (С. 154) (Т) – “ – Господи! Та як же не знати соловейка?” (С. 4) (МГ);

“... на душі так радісно, ніби мама цілує мене!...” (С. 154) (Т) – “... і так радісно мені стане, ніби мамуся цілує мене...” (С. 5) (МГ);

“... на кухні відшукали одну бідну дитину” (С. 154) (Т) – “... в пекарні знайшли одну вбогу дівчинку” (С. 4) (МГ).

Це надає зображуваному певного довірливого і голубливого характеру.

Цікаво, що Марія Грінченко часто послуговується експресивнішими (порівняно із (Т) лексико-фразеологічними відповідниками, що сприяє естетиці мовлення, інтенсивності вираження. Такий прийом робить зображення картин, подій і людських почуттів образним, небуденним, дуже живим і опоетизованим, що так важливо для казки, на якій виховуються діти:

“І знову пролунав його чарівний, солодкий голос” (С. 157) (Т) – “І знову задзвенів його чудовий, солодкий спів” (С. 7) (МГ);

“вигадлива річ” (С. 158) (Т) – “дуже мудра штучка” (С. 8) (МГ);

“музика припинилась” (С. 162) (Т) – “пісняувірвалася” (С. 12) (МГ);

“Імператор скочив з ліжка” (С. 162) (Т) – “Імператор схопився з ліжка” (С. 12) (МГ);

“Місяць світив у відкрите вікно” (С. 163) (Т) – “... дивився ясний місяць” (С. 13) (МГ);

“імператорський одяг” (С. 167) (Т) – “імператорська одежа” (С. 16) (МГ);

“Боже, як добре!” – вигукнув він, потім знову повертався до своєї роботи, забував про соловейка...” (С. 151) (Т) – “Господи, як же гарно!” – виловлювалося в його слово; але потім бідолаха знову кидався до роботи і забував про соловейка” (С. 2) (МГ);

“... кораблі пропливали під навислими над водою деревами” (С. 151) (Т) – “Кораблі пропливали під верховіттями, що похилилися над морем” (С. 1) (МГ).

Як бачимо, перекладачка має талант до індивідуалізації ознак, і цим викликає у читача певне ставлення до зображуваного.

Багато понять у (МГ), як видно із порівняння з іншими перекладами, не передано дослівно, що свідчить про творче ставлення письменниці до роботи і бажання не тільки точно перекласти зміст, а й відтворити певний колорит, тональність тексту, наприклад: “дано йому [соловейкові] **окрему світличку**” (С. 8); натомість у (Т) (та й у інших перекладах) маємо ніби точніший вислів, проте вже без емоційного стилістичного значення: “... посадили його у особливій клітці...” (С. 157). Іншими словами, варіант перекладу Марії Грінченко містить не тільки предметно-понятійну, а й емоційно-експресивну інформацію.

Це добре видно і на такому прикладі (найстарший царедворець відповідає імператорові на наказ знайти соловейка):

“... солов'я, мабуть, вигадали автори, що пишуть книжки” (С. 153) (Т) – “... соловейка, мовляв, вигадали писаки, що книжки пишуть” (С. 4) (МГ).

Цілком нейтральне слово *автори* навіть не порівняти з тим, що використовує Марія Грінченко: її лексема з розмовно-іронічною і навіть трохи зневажливою конотацією дуже влучно передає і авторову манеру та його ставлення до героя, і те, як царедворець оцінює ситуацію, і – основне – вчить маленьких читачів (слухачів) тонкості сприйняття.

Перекладацьку манеру письменниці добре ілюструє і вживання контекстуальних синонімів, що урізноманітнюють і збагачують текст:

“У саду росли чудові квіти...” (С. 150) (Т) – *“У саду росли дивно гарні квіти...”* (С. 1) (МГ);

“... лежав імператор на своєму чудовому ліжку” (С. 163) (Т) – *“... лежав імператор на своєму пишному ліжкові”* (С. 13) (МГ);

“А за садом простирався чудовий ліс...” (С. 151) (Т) – *“З саду можна було перейти просто в густий ліс...”* (С. 1) (МГ).

Досить часто Марія Грінченко, на нашу думку, передає зміст не тільки образніше, а й уживає влучніші (враховуючи читацьке призначення твору і дбаючи про якість його мовного вираження) відповідники порівняно з іншими перекладачами. В (ОІ) до імператора на допомогу кличуть *придворного медика* (це слово „гірше” вписується у цю словосполуку за значенням і не дуже вдале для сприйняття потенційної аудиторії); у (МГ) – *придворного лікаря*. В (ОІ) слуги називають солов'я *дуже невдячною твариною* (що не зовсім відповідає спокійній Андерсеновій манері викладу і “виклинюється” із загальної настроєвої канви), у (МГ) – *невдячною твариною*. Наведемо ще кілька прикладів:

“ – О!... Це ж він! Який у нього міцний голос!” (С. 154) (Т) – *“О!... Ось він! Та й сила ж яка!”* (С. 5) (МГ);

“ – Соловейко! – радісно заволала (!) дівчинка. – Наш добрий імператор бажає послухати тебе!” (С. 155) (Т) – *“ – Соловеєчку! – гукнула дівчинка. – Наш ласкавий імператор хоче послухати твого співу”* (С. 6) (МГ);

“... імператор поблажливо кивнув головою (даючи соловейкові знак, щоб той співав. – М. Д.) (С. 157) (Т) – *“... імператор ласкаво кивнув їй [пташці] головою”* (С. 7) (МГ);

“... імператору принесли посилку з написом: “Соловей” (С. 158) (Т) – *“... імператорові привезено пакунок з написом: “Соловейко”* (С. 8) (МГ).

Від якості мовностилістичного оформлення твору, адресованого дитині, залежить дуже багато. “Вимога високої культури тексту впливає з особливого завдання дитячої книги – допомагати юному читачеві опанувати навичку читання, розвивати його мовну компетенцію, формувати культуру мовлення” [5, 131]. Деяким сучасним перекладачам варто повчитися майстерності зрозуміло, чітко, легко і виразно передавати свої думки - не говорячи вже про уникання грубих помилок, наприклад, вживання русизмів, – у своїх попередників:

“У всьому світі не знайшлося би палацу розкішніше імператорського” (С. 150) (Т) – *“На всьому світі не було палацу кращого за імператорів...”* (С. 1) (МГ);

“... до самих красивих квітів були прив'язані срібні дзвіночки: їх дзвін повинен був привертати увагу перехожих до цих квітів” (С. 150) (Т) – *“... до найкращих [квітів] поприв'язувано було срібні дзвоники; вони дзвеніли, щоб кожна людина помічала квіти”* (С. 1) (МГ);

“Він повинен бути тут сьогодні ж увечері, я оголошую йому своє височайше благовоління!” (С. 153) (Т) – *“Він мусить бути тут сьогодні ж увечері! Я дарую його своєю ... ласкою!”* (С. 4) (МГ);

“... ніхто не хотів скуштувати палок” (С. 153) (Т) – *“... нікому не хотілося скуштувати київ”* (С. 4) (МГ);

“Однак дуэта не відбулося...” (С. 159) (Т) – *“Але з тим не пощастило...”* (С. 9) (МГ);

“І так штучному солов'ю довелося співати ту ж саму пісню...” (С. 160) (Т) – *“... і робленому соловейкові довелося ... співати знову тієї ж”* (С. 10) (МГ);

“Але птах мовчав, нікому було його завести, а без заводу він співати не міг...” (С. 164) (Т) – *“Але пташка мовчала, бо не було кому накрутити її, а без цього вона ж не могла співати”* (С. 14) (МГ);

“Блідий, охолонувши лежав імператор на своєму чудовому ліжку” (С. 163) (Т) – *“Блідий, холодний лежав імператор на своєму пишному ліжку”* (С. 13) (МГ).

У перекладі Марії Грінченко навіть хлопчики на вулиці співають по-солов'їному і “природніше” (стосовно мови пташиної і мови української), і мелодійніше – *“Ці-ці-ці! Тьох-тьох-тьох!”*, – ніж у (Т): *“Ци-ци-ци! Клюк-клюк-клюк!”* Це тільки підтверджує те, наскільки важливо і у таких “дрібницях”, як звуконаслідувальні слова, дбати про евфонічно-ритмічні якості художньої мови.

Сучасним перекладачам не завадило б взяти до уваги ті приклади з аналізованого тексту, які ще раз засвідчують багатство української мови (наприклад, слова *катеринка* (шарманка), *кий* (палиця), *роблений* (штучний), *корогва* (прапор) та ін.) – адже постійна “експлуатація” одного відповідника робить різні переклади сірими і майже однаковими.

Майстерно використовує багатства рідної мови Марія Грінченко і на синтаксичному рівні. Правда, переважно її речення довгі, “розлогі”, проте, на нашу думку, це не шкодить чіткості та ясності викладу, не перевантажує текст і сприймається легко: *“Приїхавши додому, мандрівці оповідали про все, що бачили; учені описували столицю, палац і сад китайського імператора, але не забували згадати й про соловейка і навіть над усе хвалили його; поети складали чудові пісні на честь крилатому співцеві, що жив у лісі край синього моря”* (с. 2).

Містка і часто досить складна форма впливає на зміст, сприяючи його розвитку – а не гальмуючи його – завдяки своїй чіткості, динамічності, ритмічності і плавності:

“І соловей заспівав, та так дивно, що у імператора сльози виступили на очах. Вони покотилися по щоках, а соловей заливався все більш дзвінкою й пристрасною піснею, яка так і хапала за серце” (С. 157) (Т) – *“І соловейко заспівав так гарно, що імператорові сльози набігли на очі і покотилися по щоках. Тоді соловейко заспівав ще голосніше, ще краще, од його співу аж серце щеміло”* (С. 7) (МГ);

“... то я накажу бити усіх придворних палицями по животах після того, як вони повечеряють!” (С. 153) (Т) – *“... то я звелю, щоб після вечері всіх царедворців бито киями по черевах”* (С. 4) (МГ);

“– Яка принадність, - закричали усі придворні. Штучного солов'я привіз посланець японського імператора, і цю людину одразу затвердили у званні “надзвичайного імператорського постачальника солов'їв” (С. 159) (Т) – *“– Чудова річ! – сказали всі, і посланцеві японського імператора, що привіз соловейка, зараз же дано звання “надзвичайного імператорського приставника соловейків”* (С. 9) (МГ).

Аналізований переклад яскраво демонструє концептуальні підходи Марії Грінченко до перекладацької роботи: вона вбачає в ньому не дублювання тексту, а відшукування “засобів-трансляторів” – лексико-фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, – які б викликали в реципієнта ті ж асоціації, які “закладені” в оригіналі, володіли б еквівалентними емоційними, стилістичними характеристиками.

Надмірна ж “експлуатація” калькування, особливо на рівні синтаксису, як засвідчують переклади, з якими порівнюються тексти Марії Грінченко, – призводить до появи “штучних” фраз, не притаманних для мови-переймача синтаксичних конструкцій; внаслідок цього втрачається “звучання” блискучого авторового стилю, атмосфера дружньої бесіди:

“– Мої пісні краще слухати у зеленому лісі! – сказав соловей, але, дізнавшись, що

імператор запросив його у палац, охоче погодився відправитись туди” (С. 150) (Т) – “– Співу мого краще слухати в зеленому лісі,

– сказав соловейко. – Але я залюбки полину з вами в палац, як що імператор цього хоче” (С. 6) (МГ);

“При дворі йшли приготування до свята” (С. 156) (Т) – “У палаці була велика метушня, бо лагодилися до бенкету” (С. 6) (МГ);

“Всі придворні були присутні...” (С. 156) (Т) – “Усі царедворці зійшлися туди...” (С. 7) (МГ);

“Навіть слуги і служниці зрозуміли, що дістали велике задоволення, а це багато значить, і відомо, що цим особам догодити важче за все” (С. 157) (Т) – “Навіть лакеї та покоївки сказали, що їм сподобався соловейко, а це вже великого важить, бо відомо, що цим людям найважче догодити” (С. 8) (МГ).

Перші речення більше нагадують звіти чи хроніки, аніж уривки з твору датського короля казок.

Загалом оповідь Марії Грінченко настільки плинна, легка, природна, ясна і глибока, що просто принадує своєю „казковістю”, розмаїтістю та багатством:

“... моя пісня порадує тебе і примусить замислитись” (С. 167) (Т) – “моя пісня і розважатиме тебе, і навіватиме нові думки” (С. 16) (МГ);

“А за садом простирався чудовий ліс з високими деревами і глибокими ставками” (С. 151) (Т) – “З саду можна було перейти просто в густий ліс; там по пущах були глибокі озера, а простягся той ліс аж до синього моря” (С. 1) (МГ);

“Покликали годинникаря, який після тривалих розмов і оглядин якимось направив пташинку...” (С. 162) (Т) – “Покликали того майстра, що лагодить годинники, і він довго морочився, поки сяк так полагодив пташку...” (С. 12) (МГ);

“Слуги вибігали поговорити про новини, а служниці проводили час за склянкою чаю” (С. 163) (Т) – “Лакеї бігали сюди й туди, переказуючи один одному новини, а покоївки залюбки собі бавилися, п’ючи кофе та базікаючи” (С. 13) (МГ).

До речі, такого ефекту “казковості” та близькості між читачем та автором часто досягнуто за рахунок зворотного (а не прямого, як у багатьох інших перекладачів) порядку слів у реченнях. Інверсія дає багато стилістичних можливостей, і Марія Грінченко як талановита перекладачка і одночасно письменниця вправно нею послуговується.

Аналіз одного лише твору доводить, що перекладацький досвід Марії Грінченко, особливо у сфері дитячої літератури, заслуговує як на теоретичне осмислення, так і на практичне опанування. Завдяки природному відчуттю мови, класичній освіті і багатому досвідові письменниця майстерно і влучно використовує мовні ресурси всіх рівнів. Перекладаючи Г.К. Андерсена, вона як видавець одночасно адаптує твір, чітко орієнтуючись на його читацьку аудиторію (у той же час без надмірного спрощення, чим вдало підкреслює “безрозмірність” Андерсенових творів) та функціональне призначення майбутнього видання, у якому його буде вміщено.

Усе це дає нам підстави стверджувати, що після приведення у відповідність до чинних правописних норм андерсенівські переклади Марії

Грінченко цілком могли б слугувати за оригінал для сучасного видавничого втілення, адже є цікавішими й якіснішими в літературному сенсі, ніж більшість перекладів видатного данця – як сучасних (що видно із проаналізованого), так і давніх (зібрання 10 казок Г.К. Андерсена (Веселка, 1999) у перекладі Михайла Старицького є радше хорошою пам’яткою історії мови, ніж виданням для сучасної дитини).

Після відповідного текстологічного, редакційно- та художньо-технічного опрацювання перекладні тексти письменниці можна було б видати дешевими книжечками-метеликами, ошатними збірниками казок або цікавим для науковців-гуманітаріїв виданням із серйозними коментарями, додатками, покажчиками, яке б ілюструвало непросту історію української андерсеніани.

Література

1. Андерсен Г. К. Казки / Поперекл. М. Загірня. – К., 1906. – 245 с.
2. Андерсен Г.-К. Казки. – Х. : Фоліо, 2005. – 319 с.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. – 216 с.
4. Нежива Л. Марія Загірня : Літературний портрет. – Луганськ : Знання, 2003. – 170 с.
5. Огар Е. І. Дитяча книга : проблеми видавничої підготовки : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Львів : Аз-Арт, 2002. – 158 с.
6. Перро Ш., Андерсен Г. К., Вільямс М. Улюблені казки. – Х. : МОСТ-Торнадо, 2003. – 319 с.

Анотація

Висвітлено теоретичне і практичне значення перекладацької творчості Марії Грінченко. Показано оригінальність перекладних текстів письменниці для дітей, доведено їхню потенційну здатність до сучасного видавничого втілення.

Ключові слова: художня література для дітей, літературна казка, перекладний дитячий твір, перекладацька манера, адекватний відповідник, читацьке призначення.

Summary

We have elucidated the theoretical and practical importance of Maria Hrinchenko's creation. We have shown the originality of the writer's translated texts for children and proved their potential capability for modern publishing realization.

Keywords: letters for children, literary tale, translated children's writing, translator's manner, adequate correspondent, reader's function.